

Лаверт О.О.

Донецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

СКАРГИ ВЧИТЕЛІВ ЯК ВИЯВ «РАДЯНСЬКОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ»

Звернення до органів влади є одним із елементів демократичної держави, яка виявляє ставлення особистості або групи до певних проблем, до нагальних питань, до того, що потрібно вирішити і як саме. Це спонукає до діалогу між державою та людиною, державою і суспільством. Від другої половини 1940-х рр. і до 1990 рр. влада досить показово демонструвала власне ставлення до цих речей. Надсилалися листи, скарги, звернення, на які не лише реагували, а й слідували та спрямовували розгляд у потрібне русло. Одним із таких механізмів були скарги педагогів на шпальтах періодичних видань, особливо освітнього спрямування. Вони давали можливість не лише ознайомлюватися з нормативно-правовим підґрунтям різних сфер життя СРСР та УРСР, а й стати учасниками обговорення різних сторінок діяльності звичайної людини. На шпальтах видань зустрічаємо дописи про організацію освітнього процесу в школах, діяльність педагогів, учнів і долучення батьків і громадськості до вирішення різноманітних питань. Усе ж головною фігурою при цьому залишався вчитель. Тематика скарг була найрізноманітнішою. Вона відображала становище радянського суспільства й особливості його шляху. На початковому етапі, що розглядається, актуальними проблемами залишалися відбудова, ремонт і поновлення майнового фонду закладів освіти й вирішення житлового питання вчителів. Нагальними були й проблеми економії ресурсів. Оскільки школа не могла існувати без своїх суб'єктів, то міжособистісним відносинам теж приділено увагу, які обумовлені людськими факторами: доброзичливістю, заздрістю, злістю, жадібністю. Вони адресувалися редакціям у прямих зверненнях і сатиричних, гумористичних, у формах віршів, байок, бувальщин. У цілому скарги були спрямовані на вирішення загальних та окремих питань і не завжди мали відповідне підґрунтя: моральне, матеріальне, інтелектуальне. Але рухи щодо їх вирішення однозначно існували. Газети залишалися майданчиком для дискусії і механізмом творення відповідного соціального обличчя кривдників та адресантів, що часто не відповідало дійсності.

Ключові слова: *періодичні видання, педагоги, звернення, скарги, питання, Українська РСР.*

Постановка проблеми. Від стану розгляду звернень громадян залежить стан реформування та демократизації суспільства, добробут народу, авторитет державної влади. Необхідно відмітити, що радянське законодавство про скарги громадян було націлено (особливо до середини 50-х років) не стільки на захист прав та інтересів радянських громадян, скільки на забезпечення ефективного контролю за діяльністю громадян, тим паче що це зумовлювалося й тим, що влада заохочувала написання анонімних скарг і заяв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вивчення скарг у радянському суспільстві займалися різні дослідники не лише історичної, а й юридичної науки. Так, І. Зінченко вивчила нормативно-правове забезпечення цього явища, функції права щодо написання скарг [3]. У роботах акцентовано на те, що вони спрямовані в більшості саме на посадових осіб [4]. Автори звернулися й до особливостей функціонування газетної періодики, звернувши увагу на газетну періодичку

УРСР 1950-х років: особливості формування, функціонування, контент. У роботах мова йшла про основні аспекти формування й діяльності періодичних видань, їх редакційну політику, особливості функціонування друкованого слова в умовах десталінізації, розкрити основну тематику видань. Проблеми розвитку газетної періодики в Україні розв'язувалися в нерозривному зв'язку із завданнями політичного, соціально-економічного, культурного розвитку тогочасного радянського суспільства [12, с. 460–474]. Повеєнна Українська РСР стала предметом дослідження колективної монографії науковців Інституту історії України НАН України, де розглядалися питання соціальної свідомості й поведінки населення, у тому числі й скарги, проте вони не стосувалися саме шкільної діяльності [9].

Постановка завдання. Питання вивчення скарг учителів як ознака власне радянського способу життя залишалося поза увагою дослідників. Тому на порядку денному звертаємо увагу саме

на подолання цієї прогалини: вивчення тематики дописів, їх об'єктів і суб'єктів, реакції учасників, ставлення державних органів і громадськості до цього, джерельною базою якого стали періодичні видання.

Виклад основного матеріалу дослідження.

На початковому етапі, що ми вивчаємо, питання щодо відновлення будівель і всього майнового фонду було тривалим у часі, залишалося нагальним не лише в шкільному житті, а й у цілому в УРСР. Часто державні органи губилися в першорядності наданні допомоги, заважала їй бюрократія. 16 квітня 1945 р. РНК УРСР і ЦК КП (б) У прийняли Постанову «Про факти порушення постанови РНК СРСР і ЦК ВКП (б) про використання шкільних приміщень не за призначенням», яка зобов'язала вжити заходів щодо повернення шкільних будинків органам народної освіти, за винятком тих, що були зайняті військовими госпіталями. Питання стосувалося й шкільних спортивних залів, буфетів. Часто в цих приміщеннях жили педагоги або розміщувалися інші структури. Згодом педагогів переселяли або виселяли, збори батьківського колективу приймали рішення про їх відкриття. Але, окрім замірювання стін, справа могла не йти [11, с. 3].

Ще 1953 р. у Стовпецькій середній школі Вербського району Ровенської області одну зі шкільних кімнат, яка була спортивним залом та учнівським клубом, «тимчасово» зайняли під сільський клуб, поки приміщення клубу ремонтувалося. Згодом під сільський радіовузол зайняли й піонерську кімнату школи. За рік «тимчасово» зайняті кімнати не звільняли. На скарги вчителів, учнів і батьків райвиконком запропонував правлінню артлі «Перемога» протягом 10 днів звільнити кімнати й перенести їх у кімнату контори колгоспу. Педагогічна а батьківська громадськість писала, що завжди раділи тим закладам освіти, у яких подібні питання вирішували правління колгоспів та інших організацій, що давало змогу переходити на однозмінне навчання й поліпшувати шкільні справи. Вони зверталися до голови правління артлі:

Товариш Усатий!
Колгосп наш багатий
І міг би свій клуб
Вже давно збудувати.
По-дружньому кажем,
Товариш Усатий,
Що час і гостям вже
Додому, до хати [13, с. 4].

Але траплялися випадки, коли виділені кошти не асигнувалися. У зв'язку з незадо-

вільним виконанням плану капітальних робіт у 1957 р. були зняті кошти з будівництва шкіл в областях: Харківській (зав. облвно М.Ф. Бойко) – 3 млн. 500 тис. крб., Полтавській (зав. облвно С.Ю. Ричко) – 2 млн. крб., Сумській (зав. облвно І.І. Дрига) – 1 млн. 200 тис. крб. У газеті «Радянська освіта» за 12 квітня 1958 р. це зображено карикатурою, на якій чоловіки ганяються за гаманцем із крилами, що містив напис: «Невикористані кошти», під якою міститься вірш:

Коштів мали ми доволі,
Що і говорить!
Будували ж ми поволі,
Як мокро горить.
І за «успіхи хороші».
«Полетіли» наші гроші...
Очі – мокрі...
Певно, нагорить! [8, с. 4].

Однією з причин цього вважали «показникоманію», відкладання справ «на потім», брак необхідних коштів і фахівців, що заважало своєчасно освоїти фінансування й відкрити нові класи або школи, за чим ставали в чергу або кошти пропадали. Виходом із такого становища були сили педагогів, батьків та учнівства, коли колективно здійснювали справу, особливо що стосується останніх. Вони могли бути носильниками, вантажниками, мулярами, будівельниками, діяльність яких спрямовували дорослі, використовуючи гасла ідейності й принципи, наприклад, виробничого навчання. Стають зрозумілими дії окремих директорів закладів: «Уже в своєму кабінеті Іван Іванович ляснув себе по лисині олівцем:

– Ідея, – вигукнув сам собі, – створити з учнів при школі бригаду будівельників!». При цьому використовували їхню працю безкоштовно [14, с. 4].

Ще 30 жовтня 1963 р. у газеті «Радянська освіта» була надрукована стаття про режим економії в УРСР, до чого мало долучатися й учнівство, де акцентовано було на «недбайливому використанні державних коштів». Організація роботи учителя із зошитами також стала темою для обговорення. Кошти необхідно було економити й на зошитах. Це питання поставало на межі двох чвертей, коли учні на початку навчального процесу приходили з новими зошитами, або учень не виправляв помилку через зниження йому оцінки, а виривав аркуш, або поставив пляму й знову його виривав. У деяких школах учителі забороняли заводити зошити без їхньої згоди. У деяких пропонували взагалі продовжувати й робочі, і контрольні зошити, і зошити для творів не лише

в межах одного класу, а й наступних. Звертали увагу й на правильність та уніфікацію підписання зошитів, оскільки одні педагоги керувалися «Українським правописом», а інші – класними журналами [17, с. 3].

Педагоги висловлювалися й про наявність двох зошитів із навчального предмета. Вони мали дійсно бути, педагогу необхідно було перевіряти їх, але вчитель не міг побачити системи роботи школяра над опрацюванням певної теми, оскільки таке уявлення було розірваним і фрагментарним. Для учня теж варто було переглянути й ще раз повторити матеріал, який вивчали в класі, а потім виконувати домашнє завдання. Часто виходило, що класна й домашня робота виявлялися в різних зошитах. Проте можна й не давати письмового завдання додому, учитель, аналізуючи помилки школярів на наступному уроці, сприяв би більшому розумінню навчального матеріалу, повторенню й закріпленню його [2, с. 3].

Листи педагогів висвітлювали й проблематику міжпоколінних взаємин, життєвий шлях учителів, які «прожили все життя так як треба, працювали добре, на совість, мали повагу, виводили своїх дітей у люди». У них свої сім'ї й діти, жили в достатку. Однією з таких була Марія Іванівна, настав час і жінку провели на заслужений відпочинок. Проте не відпочивала вона: доглядала за онуками, допомагала дітям. Коли підкралася старість, відчула холодне ставлення до себе від них. Дописувачі згадували слова В. Сухомлинського: «Твоє недобре слово – то подряпина на крихкій тканині душі материнської. Мати стерпить усе: і образу, і біль, і горе. Але від кожної подряпини назавжди залишається ранка – пам'ятай про це». Намагалися розібратися з причинами цього. Серед них називали егоїзм і зачерствілість душі, особливості похилого віку, коли фізично й інтелектуально старші не встигають за молодшими. Закликали шанувати старість, її доброту й мудрість [7, с. 1].

Але «совковість» поглядів була притаманна й під час перевірок роботи закладів освіти, де практикували окоміліювання та ігнорування освітніх проблем, вип'ячування ролі керівних органів, коли, замість презентації досвіду педагогів, гостей вели до їдальні або кафе, де вони ласували: «Навіть карасиків у сметані подавали. Шкірочка зверху червоняста, запечена. І випити було що... Солодка рисова каша по-болгарськи – це якесь чудо кулінарії. Одна їхня вчителька в Болгарії відпочивала. Ми всі взяли в неї рецепт». А щодо уроку, то його не показували, оскільки скориста-

тися лижами, як було заплановано, не зуміли, а спортзали в тій школі взагалі не було [6, с. 4].

З гостями могли поводитися досить шанобливо й «носити їх на руках», виконуючи забаганки або роблячи вигляд, що їх виконають: відповідати на всі запитання, які цікавили гостей, пропонувати організувати дозвілля (а саме: «Як не брав наш гість путівки і не їздив у світи, то йому райком профспілки мусить тут допомогти»), поліпшити матеріальний стан («Може, по зарплаті має прикрасити товариш Струг, то за це відповідає особисто головбуг»). Таким чином, вертикальні взаємовідносини не лише міцно вкоренилися у свідомості людей, а й по-іншому майже не уявлялися: «Бо якщо по правді, друзі, зауважу лиш одно, що в селі Зеленим Лузі ждали гостя із райвно» [15, с. 4].

Скарги були спрямовані й на з'ясування стану господарських справ у школах і міжособистісних взаємин у колективах. Часто вони мали суб'єктивний і прихований характер, коли до редакцій зверталися з проханнями перевірити, що відбувалося в закладах. Зокрема, в Огіївській школі Харківської області «директор школи Жовтий і завгосп Щербина об'єдналися в одному союзі на шкільній кукурудзі та інших сільськогосподарських продуктах, а також ягодах і фруктах». У закладі не вівся їх облік, дітей, так само, як у всіх школах УРСР, долучали до літньої практики. Дописувачів турбувало, куди дівалася продукція. Завгоспа школи звинувачували в розкраданні шкільного майна, директора – у тому, що він не зважав на це. Частим явищем була праця династій і сімей у школах, а для автора статті це здавалося «пригріванням сімечки»: «Племінник – вчитель фізичного виховання, викладає гімнастику і фехтування. Бібліотекарем у школі – директорова дружина, не життя їй, а малина. Така розстановка сил. Як бачите, директор забезпечив собі і фронт, і тил». Директор, окрім роботи у своїй школі, працював і у вечірній, викладаючи там історію. Це було цілком зрозумілим і звичним явищем, але автор назвав це «неподобством, про які знає давно і Харківське облвно... Я вважаю, що за встановленою таксою директору треба поставити двійку з кляксою». Допис був надто емоційним і для сприйняття легким і саркастичним, який супроводжувався й відповідною ілюстрацією. На ній зображений директор школи в костюмі з галстуком із нахиленою головою над своїми підопічними, яких він прикрив крилами. Він із довгим носом, що означає його втручання в справи, і великим вухами: слухає й намагається бути в курсі справ. Він зі своїми однодумцями неначе сидить

у великій посудині, кожен зображений маленькою фігурою з відповідними атрибутами своєї діяльності: кукурудзою, ополоником [16, с. 4]. Тобто особливості діяльності керівництва школи зайняли увагу дописувача, діяльність якого, скоріше, була спрямована на їх дискредитацію. Але явище, коли працювали сім'ями в школах, залишалося, і їх покоління вважалися фахівцями з належним рівнем. Щодо роботи в декількох місцях, то сумісництво також мало право на існування, яке було пов'язано з відсутністю необхідних фахівців у закладах освіти, з матеріальними проблемами.

Оскільки забезпечення та якість освіти міських і сільських закладів були різними, це питання також відображено в дописах читачів. Писали, що колгоспники жили заможнo, показниками чого стало придбання для своїх дітей зошитів, портфелів і велосипедів. Але форменого одягу завозили в обмеженій кількості або й зовсім оминали сільські магазини [5, с. 3]. Скаржилися на неправильне або незрозуміле нарахування зарплатні. Якщо педагог-заочник із поважних причин (хвороба тощо) не міг бути на зимовій сесії, але в міжсесійний період до літньої сесії успішно виконав усі чергові завдання за навчальним планом, то мав право одержати на літню сесію додаткову оплачувану відпустку терміном на 30 днів. Траплялося, що педагоги один одного замінювали. Щодо отримання за відсутності директора школи його посадового окладу заступником, то в тих випад-

ках, якщо це відбувалося протягом не менше 12 робочих днів і виконання цих обов'язків було своєчасно оформлено наказом відділу народної освіти, заступник директора мав право отримати різницю між своїм посадовим окладом і посадовим окладом директора школи, обчисленим за стажем, адміністративною роботою й освітою, яку мав заступник [1, с. 4]. Учителі іноді могли виганяти дітей з уроків через їхню поведінку, невідповідність до занять, власний настрій або суб'єктивне ставлення до учнів, на шпальтах періодичних видань це охарактеризовано «позакласною роботою». А запобігання неуспішності учнів зі своїх предметів – «попередження учнів, яких планували опитувати за день». «Перевіривши поурочні плани вчительки, директор залишився вкрай незадоволений і в слові «поурочні» закреслив букву «у» [10, с. 4].

Висновки. Отже, дописи в газети мали різноплановий характер. Їх теми коливалися від широкомасштабності до особистого й були спрямовані на ознайомлення з подіями, явищами в суспільстві та школі в УРСР зокрема; з'ясування ставлення педагогів до того, що відбувалося в соціумі або закладі. Вони, як правило, були суб'єктивними, що пояснювалося особистим ставленням до тем скарг. На майбутнє варто звернути увагу на розширенні джерельного наповнення проблеми й зупинитися не лише на періодичних виданнях, а й інших документах.

Список літератури:

1. Відповіді на запитання. *Радянська освіта* : орган Міністерства освіти УРСР та Українського республіканського комітету профспілки працівників освіти, вищої освіти, вищої школи і наукових установ. 1958. № 12. С. 4.
2. Войнова О., вчитель-пенсіонерка. Один чи два? *Радянська освіта*. 1963. № 81. С. 3.
3. Журавльов Я. Право на звернення до органів влади в та радянській Україні у 1945–1991 рр.: характеристика та регулювання інституту. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/87882> (дата звернення: 18.01.2022).
4. Зінченко І. Історія виникнення звернень громадян та їх вплив на діяльність органів державної влади. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_24799 (дата звернення: 19.01.2022).
5. Кошарівський Л. Про формений одяг. *Радянська освіта*. 1958. 25 січня. № 4. С. 3.
6. Круглова Е., вчителька. Волинська область. Горохівський район, с. Квасів. «Збагатився...». Міні-гумореска. *Радянська освіта*. 1971. № 4. С. 4.
7. Кузьменко О., учитель середньої школи № 19 м. Полтава. *Радянська освіта*. 1981. № 76. С. 1.
8. Ой, полетіли наші гроші! З наказу по Міністерству освіти УРСР. *Радянська освіта*. 1958. № 15. С. 4.
9. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х-середина 1950-х рр.) : колективна монографія : у 3 ч. / ред. В.М. Даниленко. Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. Ч. 3. 336 с.
10. Позакласна робота Петра Івановича. *Радянська освіта*. 1958. № 15. С. 4.
11. Рогоза Д. Коли відкриють шкільний буфет. *Радянське життя*. 1959. № 11. С. 3.
12. Рудий Г. Газетна періодика УРСР 1950-х років: особливості формування, функціонування, контент. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського* : збірник наукових праць. 2017. Вип. 48. С. 460–474.
13. Свистун П. «Тимчасово». *Радянська освіта*. 1958. № 15. С. 4.

14. Собко Ф., учитель Манжеліївської середньої школи, Великокринківського району, Полтавської області. Справи будівельні. Гумореска. *Радянська освіта*. 1958. № 50. С. 4.
15. Солоневський Р., учитель. С. Клевань Ровенської області. Бувальщина навиворіт. *Радянська освіта*. 1985. № 67. С. 4.
16. Федет, учитель, пенсіонер. Сахновщанський район, Харківської області. Сімейні штати і шкільні втрати. *Радянська освіта*. 1963. № 4. С. 4.
17. Хмельницька Л., класовод восьмирічної школи № 63 м. Києва. Хто – в ліс, хто – по дрова. *Радянська освіта*. 1963. № 81. С. 3.

Lavrut O.A. COMPLAINTS OF TEACHERS AS THE “SOVIET LIFESTYLE”

Appeal to the authorities is one of the elements of a democratic state, which shows the attitude of an individual or group to certain problems, to pressing issues, to what needs to be solved and how. This encourages dialogue between the state and the individual, the state and society. From the second half of the 1940s until 1990, the authorities demonstrated their own attitude to these things. Letters, complaints, appeals were sent, to which they not only responded, but also monitored and directed the consideration in the right direction. One of such mechanisms was the complaints of teachers on the pages of periodicals, especially educational ones. They provided an opportunity not only to get acquainted with the legal framework of various spheres of life in the USSR and the USSR, but also became participants in the discussion of various aspects of the activities of ordinary people. In the columns of publications we find posts about the organization of the educational process in schools, the activities of teachers, students and the involvement of parents and the public in solving various issues. However, the main figure remained the teacher. The topics of complaints were varied. It reflected the situation of Soviet society and the peculiarities of its path. At the initial stage under consideration, the restructuring, repair and renovation of the property fund of educational institutions and the solution of the housing issue of teachers remained relevant issues. The problems of saving resources were also urgent. Since the school could not exist without its subjects, interpersonal relationships are also given attention, which is due to human factors: friendliness, envy, anger, greed. They were addressed to the editors in direct appeals and satirical, humorous, in the form of poems, fables, fairy tales. In general, complaints were aimed at resolving general and specific issues and did not always have a proper basis: moral, material, intellectual. But movements to address them clearly existed. Newspapers remained a platform for discussion and a mechanism for creating an appropriate social face for offenders and addressees, that often did not correspond to reality.

Key words: *periodicals, teachers, appeals, complaints, questions, Ukrainian SSR.*